

1. Územní, stavební a populační vývoj Českých Budějovic mezi lety 1265–2007 v historickogeografických souvislostech

Jan Kubeš

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie,
Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, kubes@pf.jcu.cz

Klíčová slova: České Budějovice, historická geografie města, vývoj urbanismu města, populační vývoj města

Kapitola vznikla také s podporou projektu MŠMT č. 1976/2009 - „Urbánní geografie a územní rozvoj měst a aglomerací...“.

1.1. ÚVOD

České Budějovice jsou dnes stotisícovou metropolí jižních Čech. Současná fyzická, funkční a sociální prostorová struktura města, jeho současná infrastruktura, jeho současná vizuální podoba, i jeho současné postavení v sídelním a regionálním systému Česka a Česko-rakousko-bavorského trojmezí jsou dány předchozím vývojem města v měnících se politických, ekonomických, sociálních, kulturních a dalších podmínkách a v relativně neměnných podmínkách fyzickogeografických. Kapitola je koncipována jako *historickogeografický vstup do problematiky geografie města České Budějovice* pro publikace „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I a II“. Věnuje se také *popisu územního, stavebního a populačního vývoje města a vysvětlování tohoto vývoje*.

Analyticky vyhodnocujeme vývoj počtu obyvatel, počtu domů a rozlohy zastavěného území města České Budějovice a jeho geneticko-koncentrických zón. Vývoj počtu obyvatel a domů mezi lety 1850–2001 je odvozen z údajů publikovaných v lexikonech z příslušných sčítání obyvatel. Starší údaje jsou převzaty z různých, v práci citovaných zdrojů, nemusí však být úplně přesné. Vývoj rozlohy zastavěného území je sledován s využitím historických map, plánů, základních map a leteckých snímků – viz citace. Rozčlenění geograficky vymezovaných Českých Budějovic do geneticko-koncentrických zón – na jádro města, vnitřní město mimo jádro a (nová) předměstí města – je popsáno v práci Kubeš, Švec (2009) a je uplatněno i v dalších kapitolách této publikace. Urbanistickému vývoji Českých Budějovic se v druhém díle publikace věnuje také Kuča, 2009.

Slovní charakteristika vývoje Českých Budějovic vychází z historickogeografických prací (např. Bůžek a kol., 1996; Maier, 2006), z prací urbanisticko-historických (Kuča, 1996 a 1998; Kovář, 2006a, 2006b), z prací populárně historických mapujících jednotlivé etapy novodobějšího vývoje města (Rada, 1965, 1970; Kopáček a kol., 1998; Kovář, 2000, 2006c; Schinko, 2006) a rovněž z rozboru obsahu historických map, plánů a leteckých snímků (viz seznam literatury). Také poznání starší územně plánovací dokumentace města a aglomerace pomohlo objasnit novodobý vývoj města (například Cingroš a kol., 1979; Kuča, Storm, 1998 a různé regulační a zastavovací plány města a jeho částí).

1.2. ZALOŽENÍ ČESKÝCH BUDĚJOVIC A JEJICH VÝVOJ DO POLOVINY 19. STOLETÍ

Mokřady na soutoku Vltavy a Malše pravděpodobně nebyly v polovině 13. století osídleny. Asi 2 km severně odtud vlastnil královský družiník Čěč ves Budivojovice. Asi 2,5 km jižně od soutoku měli jednu z mnoha svých vsí Vítkovci - Rožmberkové, nazývali ji Rožnov nebo také Stradonice, a v té době se proměňovala na trhovou ves, až městečko (Kuča, 1996). Přemysl Otakar II. se na začátku 60. let 13. století rozhodl vystavět v blízkosti soutoku Malše a Vltavy královské město. Lokátorem města se stal zvíkovský purkrabí Hirzo (Hrz). Město umístěné nad soutok obou řek, na pozemky směněné od Čěče, dostalo název odvozený od názvu blízké osady Budivojovice – Budějovice (poněmčeně Budweis), až mnohem později doplněný na České Budějovice, kvůli odlišení od Moravských Budějovic. Přemysl Otakar II. chtěl tímto počinem posílit královskou moc na jihu Čech (také proti rozpínajícím se Vítkovcům - Rožmberkům) a posílit městský stav, obchod a řemesla v tomto regionu, budoval si také tímto způsobem cestu do rakouských zemí, které chtěl ovládnout.

České Budějovice se začaly stavět kolem roku 1265 (možná už 1263) podle plánu, který vymezoval pravoúhlou sít' městských ulic, velké čtvercové náměstí, místo pro městský kostel, dominikánský klášter, hradby, tři městské brány a vně vodní příkop s odvodňovací a obrannou funkcí. Město v hradbách mělo plochu asi 23 ha (Tabulka 1.) a bylo v té době plochou největší v jižních Čechách. Obchodní lokace Českých Budějovic byla výhodná. Byl zde brod přes Vltavu, pro plavbu využívaná Vltava, vedla tudy významná obchodní cesta směrem do Horního Rakouska (Kaplickou brázdou do Lince), kterou zde protínaly cesty směřující z Českobudějovické pánve a z Třeboňské pánve. Město bylo položeno do jádra jižních Čech, na styk rozsáhlých jihočeských geomorfologických útvarů – zmíněných pánví na západě a východě, Šumavského a Novohradského podhůří na jihu a Středočeské pahorkatiny na severu. Ves Budivojovice se stala prvním předměstím města, které dostalo název Staré Město (Alt Stadt).

Do Českých Budějovic přicházejí především německy mluvící měšťané (znalí řemesel). Staví zde nejprve dřevěné, brzy však zděné gotické domy a rozvíjejí zde řemesla a obchod. Rožmberkové vznikající České Budějovice několikrát vyplnili, ale nakonec se s existencí města smířili. České Budějovice se brzy staly významným střediskem řemeslné výroby, obchodu a finančnictví na jihu Čech. Prosperující katolické České Budějovice kupodivu přežily neklidné husitské období bez větší úhony. V roce 1416 mělo město asi 4000 obyvatel a 346 domů (Honner, Grulich, 2006 a Tabulka 1.), část obyvatel již žila na tehdejších předměstích – ve Starém Městě na severu (Alt Stadt, později Pražské předměstí), ve Svinenském (později Vídeňském nebo Brněnském) předměstí na východojihovýchodě a v jižně položené Rybářské ulici, která se později stala součástí Krumlovského (Lineckého) předměstí. V okolí města byly navíc rozmístěny městské zemědělské „dvory“ – Čtyři Dvory, Kněžské Dvory, Haklovy Dvory, Šindlovy Dvory, ..., celkem asi 11–13 dvorů, některé z nich, poté co se rozrostly, se později staly zemědělskými osadami města (Kovář, 2006b). Domy předměstí a dvorů byly většinou dřevěné a často podléhaly požárům.

Renesanční České Budějovice, již napůl česky mluvící, měly v roce 1514 asi 4350 obyvatel (Honner, Grulich, 2006 a Tabulka 1.). Rozlohu původních předměstí neumíme zjistit. Celkový počet domů lze odhadovat na 360 až 370 – Tabulka 1. V roce 1552 na sebe město strhlo větší díl obchodu se solí směřující z rakouské Solné komory do Čech. Solná

Tabulka 1. Vývoj počtu obyvatel, domů a rozlohy zastavěného území vývojově geograficky vymezených Českých Budějovic mezi lety 1265–2005

Rok	Počet obyvatel				Počet domů M(J+V+P)	Rozloha zastavěného území (km ²)			
	M	J	V	P		M	J	V	P
1265	?	vznik	?	-	?(vznik+?+0)	?	0,23	?	-
1350	3000 ^B	?	?	-	400 ^{K6}	?	0,23	?	-
1384	2600 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,23	?	-
1394	2750 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,23	?	-
1416	4000 ^{HG}	?	?	-	346 ^{HG}	?	0,23	?	-
1482	?	?	?	-	373	?	0,23	?	-
1514	4350 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,23	?	-
1525	4350 ^B	?	?	-	?	?	0,23	?	-
1531	?	?	?	-	361 ^{HG}	?	0,23	?	-
1537	3933 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,23	?	-
1543	3848 ^{HG}	?	?	-	389 ^{HG}	?	0,23	?	-
1567	?	?	?	-	400 ^{HG}	?	0,23	?	-
1579	?	?	?	-	430 ^{B,HG}	?	0,23	?	-
1607	?	?	?	-	414(367+47+0) ^{HG}	?	0,23	?	-
1618	?	?	?	-	357 ^{K8}	?	0,23	?	-
1638	?	?	?	-	330 ^B	?	0,23	?	-
1651	2500 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1654	?	?	?	-	376 ^{HG} 357(335+22+0) ^{K6}	?	0,36	?	-
1677	3200 ^{HG}	2434	766	-	?	?	0,36	?	-
1700	3500 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1713	3300 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1715	?	?	?	-	386 ^{HG}	?	0,36	?	-
1720	?	?	?	-	386 ^{K8}	?	0,36	?	-
1742	?	?	?	-	?	0,86	0,36	0,50	-
1745	?	?	?	-	?	0,86	0,36	0,50	-
1750	4100 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1757	?	?	?	-	494 ^{K68,HG} (386+108+0) ^{K68}	?	0,36	?	-
1767	?	?	?	-	?	0,88	0,36	0,52	-
1775	5000 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1783	?	?	?	-	?	0,89	0,36	0,53	-
1784	5400 ^{HG}	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1785	?	?	?	-	639 ^{K68,HG} (433+206+0) ^{HG}	?	0,36	?	-
1790	5500 ^B	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1800	6000 ^{HG}	?	?	-	632 ^B (392+240 ^{K0} +0)	?	0,36	?	-
1811	5843 ^{K6}	?	?	-	710 ^{K68}	?	0,36	?	-
1827	?	?	?	-	?	1,36	0,36	1,00	-
1829	?	?	?	-	?	1,37	0,36	1,01	-
1830	7450 ^{K6}	?	?	-	784 ^{K68}	?	0,36	?	-
1832	8135 ^{HG}	4534 ^{HG}	3601 ^{HG}	-	820(444+376+0) ^{HG}	?	0,36	?	-
1843	8843 ^{K6}	?	?	-	852 ^{K68}	?	0,36	?	-
1846	8730 ^{HG}	?	?	-	887 ^{HG}	?	0,36	?	-
1847	?	?	?	-	?	2,02	0,36	1,66	-

Tabulka 1. Vývoj počtu obyvatel, domů a rozlohy zastavěného území vývojově geograficky vymezených Českých Budějovic mezi lety 1265–2005 – (pokračování)

Rok	Počet obyvatel				Počet domů M(J+V+P)	Rozloha zastavěného území (km ²)			
	M	J	V	P		M	J	V	P
1850	10591	5180	5411	-	?(?+460 ^{Ko} +0)	?	0,36	?	-
1857	16000 ^B	?	?	-	?	?	0,36	?	-
1869	17413	5180	12233	-	1151	?	0,36	?	-
1880	23845	5180	18665	-	1349	3,21	0,36	2,45	-
1890	28621	5180	23327	114	1833(496+1323+14)	3,70	0,36	2,59	0,75
1900	39828	5180	32857	1791	2053(455+1499+99)	4,05	0,36	2,77	0,93
1910	50666	5180	36010	9476	2571(J+V=2120+451)	4,59	0,36	3,04	1,19
1921	51876	5180	38842	7854	3068(430+1922+716)	6,11	0,36	3,09	2,66
1930	59789	5180	41383	13226	4853(424+2594+1835)	10,26	0,36	4,20	5,70
1941	58594	?	?	?	?	?	0,36	?	?
1950	53584	4512	31218	17854	5936	12,43	0,36	4,25	7,82
1961	60519	4512	34961	21046	7000	16,96	0,36	4,37	12,23
1970	75497	3844	46639	25014	7385(420+?+?)	21,16	0,36	4,50	16,30
1980	87365	2829	34410	50125	8097(373+2360+5364)	23,98	0,36	4,50	19,12
1991	96131	2164	29718	64249	8151(305+2198+5648)	26,93	0,36	4,50	22,07
2001	96076	1845	26665	67566	8416(290+2000+6126)	28,29	0,36	4,50	23,43
2005	93184	1377	25475	66332	?	28,98	0,36	4,50	24,12

Vysvětlivky a poznámky k Tabulce 1.: J – zastavěné území (historického) jádra města, V – zastavěné území vnitřního města bez jádra – vnitřní město je zhruba ohraničeno na severu bývalými dělostřeleckými kasárnami (dnes Hasičský sbor), na východě budovou nádraží, na jihu měšťanským pivovarem, na západě Vltavou a menším výběžkem do starých Čtyřech Dvorů a na severozápadě základní školou v ulici Čěčova; P – zastavěné území (nových) předměstí města, M – zastavěné území celého města (M=J+V+P). Index u některých údajů označuje jejich zdroj: B – Bůžek a kol. (1996), K6 – Kuča (1996), K8 – Kuča (1998), Ko – Kovář (2006b), HG – Honner, Grulich (2006). Rozlohy byly odečítány z historických map, plánů a z leteckých snímků (jejich seznam je v literatuře). Neoznačená data o počtu obyvatel a domů od r. 1850 byla získána a upravena z lexikonů z jednotlivých sčítání obyvatel a někdy i z průběžné evidence obyvatel (1970, 2005) – blíže v Kubeš, Švec (2009). Kurzívou jsou vyznačeny hrubší odhady. Otazník vyznačuje údaj, který se nepodařilo zjistit. Pokud se město ještě nerozrostlo do (nových) předměstí, potom je ve sloupci „předměstí“ pomlčka a ve sloupci počet domů nula na třetím místě závorky. Město je vždy vymezeno vývojově geograficky – jako územně spojitě zastavěné území města postupně se rozšiřující za (historické) jádro města a současné vnitřní město. Do města jsme proto postupně zapojovali zástavbou postupně napojované, ale delší dobu administrativně samostatné části (nových) předměstí a do města jsme nezařazovali nezastavěným územím od města oddělené administrativní části Českých Budějovic (v roce 2001 a 2005 např. Haklový Dvory, Zavadilku, České Vrbné, Kaliště a Třebotovice).

cesta vedla po staré kupecké cestě z Lince Kaplickou brázdou do Českých Budějovic a odtud po právě lépe usplavněné Vltavě do Prahy. Město prosperovalo. Byla zde i mincovna zpracovávající kovy těžené v Rudolfovském rudném revíru. Mohutná českobudějovická Černá věž, vystavěná italskými staviteli v letech 1549–1577, se stala symbolem prosperujících renesančních Českých Budějovic. V roce 1585 založil Rudolf II. na Lišovském prahu, na dohled od Českých Budějovic, nové horní město – Rudolfov. Rudolfov vyrostl chaoticky na haldách vytěžené hlusiny. Katolické Budějovice viděly v evangelickém Rudolfovu konkurenta. V roce 1619, po té, co se z Rudolfova stáhla stavovská vojska, budějovičtí měšťané Rudolfov vypálili a jeho obyvatele pobili.

České Budějovice nebyly za třicetileté války vážně poškozeny (kromě tehdejších předměstí), katolické obyvatelstvo města nemuselo odejít do emigrace, hospodářsky však město utrpělo. Obrovský požár zničil v roce 1641 dvě třetiny města (Bůžek a kol., 1996) a podnítl jeho barokní přestavbu. V roce 1656 byla dokončena barokní fortifikace Českých Budějovic. Aby bylo možné vnější mohutné cihlové opevnění s dělostřeleckými baštami vystavět a provozovat, bylo třeba zbourat většinu předměstí (podle Kováře, 2006b zde zbylo jen 22 domů). V roce 1671 má město stejně obyvatel jako v roce 1620 (Bůžek a kol., 1996). Až v 18. století začal opětovný rozvoj města. Měšťané staví rozsáhlou barokní radnici (1730), piaristickou kolej (1769), brzy přeměněnou na biskupskou rezidenci (1785). V roce 1751 se České Budějovice stávají střediskem nově zřízeného Budějovického kraje. Do města jsou přivedeny významné císařské silnice.

Barokní opevnění bránící rozvoji města bylo v roce 1820 strženo a na jeho území vznikl později park (Kuča, 1996). Znovu rozrostlá původní předměstí se opět spojují s městem. Významným počinem bylo vybudování koněspřežné železnice z Českých Budějovic (1827) do Lince (1832). Mapa stabilního katastru z roku 1827 zobrazuje podobu Českých Budějovic před vystavením „koňky“ a před vypuknutím průmyslové revoluce, kdy mělo město téměř 7000 převážně německy mluvících obyvatel. Na Lothově mapě z roku 1847 je již vidět založená síť nových ulic části Pražského, Vídeňského a Lineckého předměstí. V roce 1830 mělo město 7450 obyvatel (Kuča, 1996, Tabulka 1.), podle Sčítání v roce 1850 celkem 10592 obyvatel, bez vojska (na tehdejších předměstích nacházejících se dnes ve vnitřním městě již žila více než polovina obyvatel – Tabulka 1.). Populační růst byl zpočátku vyvolán rozšiřováním obchodních aktivit Budějovických, také ve vazbě na „koňku“, císařské silnice a vltavskou plavbu, a rovněž rozvojem vojenské, církevní a správní funkce města. Začátkem 19. století populačně stejně velký Písek a Tábor, a o něco větší Jindřichův Hradec, začínají v druhé třetině 19. století za hospodářsky, stavebně a populačně se rozvíjejícími Českými Budějovicemi výrazně zaostávat. Rozloha města přesáhla 2 km² a začala prudce narůstat výstavbou domů a továren na tehdejších předměstích – Tabulka 1.

1.3. VÝVOJ ČESKÝCH BUDĚJOVIC V LETECH 1850–1945

Rodina Hardtmuthů přesouvá z Vídně do Českých Budějovic svou továrnu na výrobu tužek a kameninových výrobků snad již v roce 1846 (podle jiných pramenů r. 1847 či 1848). Důvodem tohoto přesunu byla lepší dosažitelnost potřebných surovin (dřevo, tuha, kaolín) a levnější pracovní síla. Od roku 1832 vyráběla dřevěné nákladní lodě na Dlouhé louce velká loděnice. V letech 1837–1850 pracovala v Českých Budějovicích přádelna (Vondra, 2006a). Již od roku 1795 pracoval na Lineckém předměstí Právovárečný měšťanský pivovar, jeho nová rozsáhlá budova (zachovalá dodnes) byla vystavěna v roce 1852. V Českých Budějovicích se ve druhé třetině 19. století nacházela ještě tabáková továrna, sirkárna, cukrovar, slévárna - strojírna a plynárna vyrábějící svítiplyn. Impulsem pro další průmyslový rozvoj Českých Budějovic bylo přivedení parostrojní železnice do města (1868). Nádraží bylo lokalizováno asi 0,7 km od tehdejší zástavby na východě ležícího Vídeňského předměstí. Zaústila do něj nejprve železnice od Plzně (1868), pokračující na Gmünd (1869) a Vídeň, následně také železnice od Horního Dvořiště (1871) a Lince (ukončila provoz na koněspřežce), poté trať od Veselí n. L. (1874) a Prahy, a nakonec trať od Kájova (1891). Současná budova hlavního nádraží pochází z roku 1905 a je výraznou novorenesanční stavbou se znaky secese.

V okolí Českých Budějovic se nenacházelo černé uhlí. Těžba lignitu u Mydlovar a u Kamenného Újezdu měla pro rozvoj průmyslu jen okrajový význam, stejně tak těžba tuhy na Krumlovsku, či doznívající těžba barevných kovů v okolí Rudolfova. Jižní Čechy zůstaly agrární oblastí a vylidňovaly se stěhováním do hospodářských center Rakouska-Uherska (Vídeň, Praha, severní Čechy) a do zámoří. Tyto a další okolnosti měly vliv na zaměření a rozsah průmyslu ve městě. Vedle výše uvedených podniků zde později vzniklo množství podniků potravinářského průmyslu (jotka, výrobní cukrovinek, mlékárna, těstárna a další pivovar – Český akciový pivovar z roku 1894) a podniky vyrábějící smaltované nádoby (dvě české a dvě německé továrny), dále zde vznikla celulózka, papírna a výrobní dehtového papíru, další výrobní tužek, výrobní umělých hnojiv, malé slévárny a strojírní, malá šroubárna, parní elektrárna a strojírna cihelna. Strojírenský a chemický průmysl – průmyslová odvětví důležitá pro hospodářský rozvoj našich měst ve třetí třetině 19. století, i v první polovině 20. století – byly v Českých Budějovicích zastoupeny jen málo.

Pouze tužkárna rodiny Hardtmuthů byla založena ve vnitřním městě, na tehdejší Lineckém předměstí. Tato lokace, vzhledem k charakteru výroby a vzhledem k architektonicko-urbanistickému řešení továrny, nevytvářela významnější problémy. Další továrny vznikaly nejprve jako izolované objekty v tehdejší příměstské krajině a až později byly „dostíženy“ rozrůstající se obytnou, průmyslově-obslužnou a další průmyslovou zástavbou města. Soustředění továren vznikla jihovýchodně od tehdejšího města podél Novohradské silnice, na východě za rozsáhlým kolejištěm nádraží a na severu podél Pražské silnice (u Kněžských Dvorů, ve větší vzdálenosti od tehdejšího Pražského předměstí). Továrny mohly většinou vzniknout pouze tam, kam bylo možné přivést železniční vlečku.

Lokalizace kolejiště nádraží vymezila prostor pro další rozvoj zástavby Vídeňského předměstí (většinou vyšší a honosnější obytná zástavba se zařízeními obchodu a služeb v přízemí obchodních ulic). Pražské předměstí na severu se také rozrůstalo k železnici, k dnes již přemístěné Plzeňské dráze. Stavěla se zde nižší obytná zástavba dělnických činžovních domů a provozoven živnostníků. Jižně položené Linecké předměstí zůstávalo menší, ale byly sem na přelomu 19. a 20. století umístěny důležité instituce – okresní hejtmanský, justiční palác a nemocnice. Čtyři Dvory, Kněžské Dvory, Suché Vrbné, Mladé a Rožnov se začínají stavebně a populačně rozvíjet až po roce 1880 či 1890. S původními předměstími Českých Budějovic se tato nově se utvářející českobudějovická předměstí stavebně propojují až později, mezi lety 1910–1930, avšak až do roku 1952 zůstávají administrativně samostatnými. České Budějovice byly již od 17. století významným posádkovým městem. Modernizované budovy budějovických kasáren (5 větších komplexů) pocházejí z posledních desetiletí 19. století a jsou důležitými součástmi městské zástavby.

V roce 1850 žilo v Českých Budějovicích přibližně 10,5 tisíce obyvatel, v roce 1900 již téměř 40 tisíc a v roce 1910 již 50,5 tisíce obyvatel (Tabulka 1., geograficky-vývojově vymezované město, podrobnější informace v příspěvku Kubeš, Švec, 2009 v této publikaci). Po roce 1850 přicházejí do města za prací obyvatelé z okolního jihočeského venkova, tedy většinou Češi. Český živel začíná v převážně německých Českých Budějovicích (Budweis) sílit a po roce 1880 převažovat (Honner, Grulich, 2006). V roce 1900 bylo ve městě (administrativně vymezeném) napočteno asi 15 000 Němců a asi 22 000 Čechů. Počešťují se i sídla a administrativně samostatná nová předměstí v nejbližším okolí města (Rožnov, Mladé, Vráto, Rudolfovo). Do národnostního boje je vtažena buržoazie i církev. Velké množství školních budov dochovaných do současnosti vzniklo při tehdejší soupeření národnostně odděleného školství. Správa města však zůstává až do roku 1918 německá.

Rozloha zastavěného území Českých Budějovic se mezi lety 1850–1921 zvětšila asi třikrát a počet domů se zde také zvětšil asi trojnásobně – Tabulka 1. Nové domy stavěné většinou jako vícebytové v ulicově-blokové zástavbě vnitřního města a okrajů předměstí Českých Budějovic pojmuly více obyvatel, protože počet obyvatel Českých Budějovic mezi lety 1850–1921 se zvětšil téměř pětinašobně – Tabulka 1.

Po první světové válce se správa města Českých Budějovic dostává do „českých rukou“. Ze 44 tisíc obyvatel Českých Budějovic (v administrativně vymezeném městě) se v roce 1921 již jen 7,5 tisíce obyvatel hlásí k německé národnosti. Hospodářský rozvoj města byl po první světové válce zpomalen. Příčinou bylo omezení kontaktů s Rakouskem a ztráta rakousko-uherských trhů, projevila se také nevhodná skladba průmyslu, i pokračování zaostávání celého jihočeského prostoru. Město příliš populačně neroste. Na území současného města přibýlo mezi lety 1921–1930 jen 3 tisíce obyvatel – viz Kubeš, Švec (2009). Obytná a další zástavba města se však mezi lety 1921–1945 svou rozlohou rozrůstá na zhruba dvojnásobek, především stavebním propojováním původních a nových předměstí (Tabulka 1.). Zastavují se další části Pražského a Lineckého předměstí, vzniká Havlíčkova kolonie, rozrůstá se zástavba Pětidomí a blízkého Suchého Vrbného, a také Rožnova, Nového Vrát a Čtyřech Dvorů. Snížením počtu členů bytových domácností bydlicích ve vnitřním městě, výstavbou rodinných soliterních a řadových domů na nových plochách okraje města a připojením málo zalidněných prostorů mezi vnitřním městem a předměstími se výrazně snížila hustota zalidnění v plošně zvětšených Českých Budějovicích.

V roce 1939 se České Budějovice stávají součástí Protektorátu. U Litvínovic Němci vystavěli velké vojenské letiště. Na sklonku 2. světové války, v březnu a dubnu 1945, zaútočily na nádraží a průmyslové čtvrti města americké bombardéry. Více než 200 obyvatel zahynulo a zhruba tolik domů bylo zničeno. Dodnes jsou v zástavbě před českobudějovickým nádražím patrné proluky vzniklé tímto bombardováním. Dne 9. 5. 1945 vstoupila do města Rudá armáda, když Američané zastavili svůj postup u Kaplice již o několik dní dříve.

1.4. VÝVOJ ČESKÝCH BUDĚJOVIC OD ROKU 1945

Asi 6000 budějovických Němců, ovládajících češtinu a většinou majících české příbuzné, bylo z Českých Budějovic v roce 1946 odsunuto. Z asi 900 českobudějovických Židů poslaných německými fašisty v roce 1941 do koncentračních táborů se jich do města vrátilo po válce jen několik. Do Českých Budějovic se v roce 1945 také vraceli přeživší čeští vězni a totálně nasazení na práci v říši. Odstraňovaly se ruiny po bombardování, na jejich místě pak po nějaké době vyrostly nové obytné domy, po roce 1948 stavěné ve slohu socialistického realismu.

Příchod komunistů k moci v roce 1948 předznamenal další vývoj města – České Budějovice byly rozvíjeny jako město ležící na „hrázi“ socialistického tábora a jako správní, politické, hospodářské a obslužné středisko jižních Čech. Ve městě byly lokalizovány další vojenské posádky. Město se v roce 1949 stalo krajským městem jižních Čech. Ve městě postupně vznikají nové průmyslové podniky, jsou zde rozvíjeny služby krajské úrovně (krajská nemocnice, divadla, rozhlas, v roce 1948 vzniká Pedagogická fakulta). V roce 1952 byly České Budějovice administrativně zvětšeny o do té doby administrativně samostatná, ale stavebně propojená (nová) předměstí Čtyři Dvory, Kněžské Dvory, Mladé, Nové Vrát, Rožnov a Suché Vrbné, a také o územně oddělená sídla Dobrá Voda*, Litvínovice*, Po-

hůrka* a Nemanice (Nemanice připojeny r. 1954, * – tato sídla se později opět osamostatnila). Tím se České Budějovice v administrativním vymezení populačně posunuly výrazně výše – na 56,5 tisíce obyvatel – viz Kubeš, Švec (2009) v této publikaci.

Socialistická industrializace přivádí do Českých Budějovic nové průmyslové podniky – strojírenský Motor (1947, dva areály, hlavně výroba karburátorů) a Iglu (hlavně jehly), elektrotechnickou Teslu (1958), podnik Gama (kancelářské potřeby a plasty), textilní Otavan. Modernizují se spojené smaltovny nádobí (Sfinx), papírna, i pivovar Budvar. V roce 1964 byla u Vráta zahájena výroba v rozsáhlém areálu slévárenského podniku Škoda. České Budějovice se ovšem ani v období socialismu nemohly svým průmyslovým významem srovnávat například s Ústím n. L., Libercem, či Pardubicemi. Republikový význam měly naopak českobudějovické stavební podniky. Tyto stavební podniky, a vedle toho další podniky výrobních služeb (spediční, autoopravárenské, řemeslných služeb, prodeje a výroby stavebnin, velkoskladů), postupně zaplňují volné pozemky za nádražím – ve východní části Českých Budějovic, ale i v okolí Kněžských Dvorů a mezi vnitřním městem a Mladým.

Výstavba tranzitní silniční komunikace podél levého břehu Vltavy („levobřežky“) s napojením na Mánesovu třídu, vyřešila dopravní problémy Českých Budějovic 70. a 80. let 20. století. Dnes je však již tato komunikace přetížená a navíc nevhodně České Budějovice rozděluje na dvě části – západní a východní, podobně jako kolejistiště nádraží ležící východněji. Zajímavými vývojovými peripetiemi prošla českobudějovická městská hromadná doprava. Mezi lety 1909–1950 jezdila mezi tehdejšími Pražským předměstím, Lineckým předměstím, náměstím Přemysla Otakara II. a nádražím elektrická tramvaj (úzkorozchodná, jednokolejná). Trolejbusy nahradily tramvaj a rozjely se i do nových předměstí – Čtyřech Dvorů, Rožnova, Suchého Vrbného a až do Rudolfova mezi lety 1948–1971. Před ropnou krizí byly trolejbusy nahrazeny přízpůsobivějšími, ale ekologicky škodlivějšími a později nákladnějšími autobusy. Od roku 1991 se město opět vrací k trolejbusové dopravě.

Poválečný populační růst města je znázorněn v Tabulce 1. a detailněji je popsán v příspěvku Kubeš, Švec, 2009. Od začátku 50. let do konce 80. let 20. století v Českých Budějovicích přibývalo přibližně 1000 obyvatel ročně. V roce 1961 měly České Budějovice 60,5 tisíce obyvatel, v roce 1970 již 75,5 tisíce obyvatel, v roce 1980 přes 87 tisíc obyvatel a v roce 1991 asi 96 tisíc obyvatel. Do města přicházeli bydlet další migranti z jihočeského venkova, další rodiny vojáků a v 80. letech také stavitelé Jaderné elektrárny Temelín a pracovníci nových biologických výzkumných ústavů se svými rodinami.

Bytová nouze 50. a 60. let byla postupně vyřešena vybudováním uniformních panelových sídlišť s problematickým vnějším obytným prostředím. Mezi lety 1961–65 vyrostla na asanované zástavbě části Lineckého předměstí první skupina panelových domů, v letech 1965–1972 se stavěly „paneláky“ sídliště Pařížská komuna (dnes Pražské sídliště) na Pražském předměstí (také zde také proběhly dílčí asanace staré zástavby), v roce 1972 byla zahájena výstavba sídliště Vítězný únor (dnes Šumava) ve Čtyřech Dvorech a následně se stavělo sídliště Vltava (1975–1984) a Máj (1977–1993) – všechny tři již „na zelené louce“ v severozápadním sektoru města. Ve všech zmíněných sídlištích dnes bydlí přes 50 tisíc obyvatel, tedy více než polovina obyvatel Českých Budějovic. Mezi lety 1950–2005 se České Budějovice populačně zvětšily téměř dvakrát – z 53,5 tisíce obyvatel na 93 tisíc obyvatel. Rozloha Českých Budějovic se v tomto období zvětšila více než dvakrát. Počet domů Českých Budějovic v tomto období stoupl jen 1,4krát (Tabulka 1.), protože na sídlištích vznikaly panelové domy (resp. panelové domy – vchody) s několika desítkami bytů.

Očekávané dosažení hranice 100 tisíc obyvatel, které mělo v administrativně vymezených Českých Budějovicích nastat v 90. letech 20. století, nebylo naplněno a už naplněno nebude, pokud nedojde k administrativnímu připojení nejbližších suburbií k městu, nebo pokud nedojde ke vzniku nového velkého sídliště pro stavitele dalších bloků Jaderné elektrárny Temelín.

Výstavbou sídlišť v severozápadním a severním sektoru města došlo k posunutí populačního těžiště Českých Budějovic směrem k severozápadu. Poměrně silná výstavba rodinných domů, odehrávající se v 60. až 80. letech především v předměstském Rožnově, v Suchém Vrbném, ve Čtyřech Dvorech, nebo v Nemanicích, ale i v nedalekých suburbiích (na Dobré Vodě, v Rudolfově, v Hrdějovicích, na Včelné, ...), znovu zesiluje po roce 1997, od kdy se intenzivně staví především v suburbiích Srubec, Roudné, Staré Hodějovice, Borek, Litvínovice, Šindlovy Dvory, Mokré, Zavadilka, a také na okraji předměstského Rožnova. Postupně se tak vytváří relativně souvisle zastavěný metropolitní areál Českých Budějovic vyplňující Českobudějovickou kotlinu.

1.5. ZÁVĚR

V předchozích subkapitolách byly vyhodnocovány údaje o růstu populace obyvatel, počtu domů a rozlohy zastavěného území Českých Budějovic od r. 1265. Z gotického a renesančního období vývoje Českých Budějovic máme méně přesné zprávy o počtu obyvatel a domů, z této doby také schází mapové zobrazení města, jeho původních předměstí a jeho okolí. Naštěstí vývoj města nebyl v této době nijak dramatický. Po třicetileté válce, kdy město z větší části vyhořelo a proměňovalo se na barokní vojenskou pevnost, se město přestavovalo podle plánů, některé z nich se dochovaly dodnes. Rakouská monarchie také začala stále více shromažďovat informace o svém území. Postupně vznikaly stále kvalitnější a podrobnější vojenské mapy území monarchie a územně podrobné statistiky monarchie sledující také počet obyvatel a domů za tehdejší územně správní jednotky. Výrazné zmožnění a zpřesnění statistických informací o městě nastává od roku 1850, resp. od roku 1869, od kdy Rakousko, resp. Rakousko-Uhersko, následně pak Československo a Česká republika, uskutečňují přibližně v desetiletých intervalech sčítání lidu, bytů a domů. Data z těchto sčítání je však v některých případech třeba geograficky „očistit“, tak, aby reprezentovala údaje za reálně existující sídla a jejich části. Státní a vojenské mapování našeho území se také stále vylepšovalo svou přesností, podrobností a aktuálností. Od 30. let 20. století byla k dispozici další informační báze o území – letecké snímky. Uvedené zdroje informací o počtu obyvatel, domů a rozloze zastavěného území v Českých Budějovicích a v jejich geneticko-koncentrických zónách jsou zpracovány v Tabulce 1., aby datově dokumentovaly texty subkapitol 2., 3. a 4. této kapitoly.

České Budějovice se staly již ve středověku významným městem českého i středoevropského prostoru. Prakticky po celou dobu své existence fungují jako nezpochybnitelné středisko jižních Čech. Ve druhé a třetí třetině 17. století, podobně jako další města v Čechách a na Moravě té doby, byly České Budějovice negativně ovlivněny událostmi třicetileté války. České Budějovice zachytily hned zpočátku rozvojové příležitosti dané průmyslovou revolucí, ovšem jejich hospodářský rozvoj nebyl budován na bázi zpracování nerostných surovin a těžkého průmyslu. Před první světovou válkou se České Budějovice stávají v tehdejších měřítkách velkoměstem s 50 tisíci obyvateli. Za první republiky České Budějovice populačně a hospodářsky stagnují. V období socialismu město populačně,

stavebně a hospodářsky roste, jde však o extenzivní růst. Rozvoj moderních měst v současné době už tolik nezávisí na jejich průmyslovém potenciálu. Do popředí se dostává rozvoj služeb, high-tech technologií, vysokého školství, vědy, výzkumu a vývoje, a také kultury. České Budějovice mají z tohoto pohledu dobré vyhlídky na další rozvoj, rozvoj, který označujeme jako trvale udržitelný, vycházející také z místních podmínek, tradic a kvality zdejší populace.

Literatura:

- BŮŽEK, V., DVOŘÁK, J., NOVOTNÝ, M., RAMEŠ, V., SAK, R., SEMOTANOVÁ, E., ŽEMLIČKA, J. (1996): Historický atlas měst České republiky. Svazek č. 3 – České Budějovice. Historický ústav AV ČR Praha a Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – mapy, plány, fotografie, texty.
- CINGROŠ, S. A KOL. (1979): Českobudějovická aglomerace. Územní plán velkého územního celku. Výtah z konceptu řešení. Terplan Praha, 47 s.
- HONNER, J., GRULICH, J. (2006): Obyvatelstvo Českých Budějovic. In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“. České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 359–369.
- KOPÁČEK, J. A KOL. (1998, 2006): Encyklopedie Českých Budějovic. České Budějovice, Nebe s.r.o., 592 s.
- KOVÁŘ, D. (2000): Budějovice před sto lety. České Budějovice, Nakladatelství Jelmo, 65 s.
- KOVÁŘ, D. (2006a): České Budějovice. I. díl – Vnitřní město. Edice „Zmizelé Čechy“. Paseka, Praha – Litomyšl, 77 s. + rozsáhlé přílohy.
- KOVÁŘ, D. (2006b): České Budějovice. II. díl – Předměstí. Edice „Zmizelé Čechy“. Paseka, Praha – Litomyšl, 76 s. + rozsáhlé přílohy.
- KOVÁŘ, D. (2006c): Budějovický poutník aneb Českými Budějovicemi ze všech stran. Baset, Praha, 252 s.
- KUBEŠ, J., ŠVEC P. (2009): Populační vývoj v typech sídleních jednotek Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace mezi lety 1850–2005. In: Kubeš, J. a kol.: „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace I“, vydal: Ústav vědy a výzkumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kapitola v této publikaci, s. 31–50.
- KUČA, K. (1996): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl. Heslo – „Českobudějovická aglomerace“. Praha, Libri, s. 527–548.
- KUČA, K. (1998, 2006): Urbanistický vývoj (Českých Budějovic). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“. České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 515–523.
- KUČA, K. (2009): Urbanistický vývoj Českých Budějovic a jeho odraz v současném urbanizmu města. In: Kubeš, J. a kol.: „Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace II“, vydal: Ústav vědy a výzkumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kapitola v druhém díle publikace, s. 9–24.
- KUČA, K., STORM, V. (1998, 2006): Územní plány (Českých Budějovic). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“. České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 524–226.
- MAIER, K. (2006): Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938 (kapitoly o Českých Budějovicích). Academia, Praha, 376 s.
- RADA, F. (1965): Když se psalo c.k. Ze života Českých Budějovic na počátku století. České Budějovice, Nakladatelství Růže, 248 s.
- RADA, F. (1970): Když se psalo TGM. České Budějovice v prvním desetiletí republiky. České Budějovice, Nakladatelství Růže, 299 s.

- SCHINKO, J. (2006): České Budějovice 1948–1989. Když se psalo, co se smělo. Vydal Milan Binder, České Budějovice, 383 s.
- VONDRA, V. (2006a): Průmysl (v Českých Budějovicích). In: Kopáček, J., a kol.: „Encyklopedie Českých Budějovic“. České Budějovice, Nebe s.r.o., s. 439–446.

Použité mapy, plány, letecké snímky, lexikony:

Plán Českých Budějovic (1742), Plán Českých Budějovic (1745), První vojenské mapování – mapa s Českými Budějovicemi (1764–1767), Hillebrandova mapa – České Budějovice (1783), Mapa stabilního katastru – mapa s Českými Budějovicemi (1827), Mapa krumlovského panství – České Budějovice (1829), Lothova mapa Budějovického kraje – České Budějovice (1847), Schématický plán města České Budějovice F. B. Wernera (přibližně 1850), Nástěnná mapa politického okresu České Budějovice – České Budějovice (1895), Pfeffermannova mapa Českých Budějovic (1900), Plán Českých Budějovic – C. Landspersky (1905), Plán Českých Budějovic S. Matyáše a A. Moučky (1920), rakousko-uherské vojenské mapy 1:75000 (speciálky) z poslední čtvrtiny 19. století a přepracované pro Československo z první poloviny 20. století, základní mapy socialistického Československa 1:25000 a 1:50000 z druhé poloviny 20. století a letecké snímky z let 1950–2006, lexikony ze sčítání lidu, bytů a domů z let 1869–2001 (jsou rozepsány v příspěvku Kubeš, Švec, 2009 v této publikaci).

Summary:

Jan Kubeš: Territorial, building and population development of the city of České Budějovice between 1265 - 2007 in historical-geography circumstances

The objective of the article is a description of historical and geographical development of České Budějovice, explanation of this development and transformation of České Budějovice, dating back from its founding until present days. The development of the town (city) population, number of houses and built land area of České Budějovice are examined in greater detail. The following fields or topics are covered more closely - founding of the town (reasons for founding, location); unchallenged town development during the Hussite times and the Thirty-Year's War; craft, commercial and cultural development of the town in Renaissance era and in 18th and 19th centuries; specific industrial development in the second half of 19th century; racial clashes between the Czechs and the Germans at the turn of 19th and 20th centuries; urban development of the city until the World War I.; economical and population recession in the 20's and 30's; building of a socialist České Budějovice as an administration centre of southern Bohemia and as a city standing „on the edge“ of eastern socialist empire; industry development in socialist era; urban and population development under socialism; city transformation after the 1989's Velvet revolution. The article is composed as a historic and geographical introduction into more specific issues described in other articles (chapters) published in this publication.